

Laczkó Sándor

NIETZSCHE ELSŐ MAGYAR OLVASATAI

*„Olvasmányaim közül legjobban Nietzsche érdekel.
Valószínűleg ön is hamarosan átmege a gondolkodók bárányhimlőjén,
s rövid idő alatt ki tudja majd selejtezni a nagy moralista
tanai közül a megtartandókat...”*

Kosztolányi Dezső levele Babits Mihályhoz. 1904. december 29.

A századforduló utáni években a legkülönbélebb szellemiség jegyében fogant publikációk sokasága, valamint Nietzsche műveinek fordításai jelzik, hogy Nietzsche gondolatai termékeny visszhangra lelnek a magyar szellemi életben.¹ Nietzsche halála után elementáris erővel tör ki a magyar Nietzsche-láz, s a korszak legkiválóbb magyar gondolkodói érzik szükségét (pro vagy kontra), hogy reagáljanak a Nietzsche-jelenségre. A 20. század első másfél évtizedében nagyrészt Nietzsche tartja mozgásban a magyar szellemi életet. Nietzschét olvas és műveire reflektál Ady, Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula és Ignótus mellett Schmitt Jenő Henrik és Fülep Lajos éppen úgy, mint Lukács György és Wildner Ödön vagy Prohászka Ottokár és Kornis Gyula. Ugyanakkor ez a századforduló utáni gazdag Nietzsche-recepció nem előzmények nélküli. Nietzsche halála előtt ugyanis már több tucatnyi, műveit és gondolatait ismertető, bemutató, illetve értékelő magyar nyelvű publikáció jelenik meg, mintegy jelezve, hogy nem lesz elkerülhető egy későbbi erőteljesebb Nietzsche-hatás. Tanulmányunkban a századforduló előtti recepcióra, Nietzsche első magyar olvasataira vetünk egy talán nem érdemtelen pillantást. Olvasva ezen publikációkat ugyanis azonnal láthatjuk, hogy az alapállások, vezérmotívumok és szellemi irányvételek különbözősége már ezen korai szövegek esetében is jól kitapintható. De tegyük hozzá, ez még valóban csak a kezdet. Nietzsche magyar recepciója a maga teljességében csak a századforduló után bontakozik ki. A századforduló előtti magyar Nietzsche-olvasatok pedig sajátos, a receptív magyar gondolkodásmódra jellemző előképei a későbbi termékeny magyar Nietzsche-hatásnak.

¹ Nietzsche magyar recepciójáról lásd: *Nietzsche-Tár. Szemelvények a magyar Nietzsche-irodalomból 1956-ig.* (Szerk. Kőszegi Lajos, Kunszt György, Laczkó Sándor) Veszprém, Comitatus Kiadó 1996. 588. o., illetve *Kiss Endre: A világnézet kora. Nietzsche abszolútumokat relativizáló hatása a századelőn.* Akadémiai Kiadó, Budapest: 1982. 282 o.

A 20. század folyamán sokszor értelmezik át Nietzschét a magyar szellemi, sőt ideológiai/politikai élet legkülönbözőbb képviselői. Az interpretációk optikájának, illetve a szellemi/ideológiai alapállás kívánalmainak függvényében Nietzschében alapvetően vagy ellenséget és veszélyt látnak, így fenntartásokkal kezelik és kárhoztatják, vagy éppen friss szellemiséget és termékenyítő gondolatokat olvasnak ki soraiból, s ennek megfelelően üdvözlik.² A reagálások ilyen végletessége különös módon, de már az 1890-es évek hazai publikációiban is megmutatkozik.³ Már ezen publikációkban is megjelenik a Nietzsche elméletét fenntartásokkal kezelő, sőt elutasító, benne pusztító veszélyt látó és eredetiséget számon kérő, fanyalgó attitűd (Prohászka Ottokár, Vethéssy József). A Nietzsche-kultusz számukra komédia, ugyanakkor elismerik, hogy egy olyan szellemi jelenséggel állnak szemben, amellyel számolni kell. Emellett jelen van a Nietzsche gondolatait nyíltan a zászlajára tűző radikálisan individualista szellemi alapállás (Diner-Dénes József és az *Élet* című folyóirat), illetve artikulálódik a Nietzsche elméletét mintegy csak józanul bemutatni és értékelni kívánó törekvés is. (Szlávik Mátyás, Erdélyi Károly és Szász Zoltán).⁴ Akik ekkor megszólalnak Nietzsche ürügyén, azok közül többen a későbbiekben is hallatják hangjukat. (Erdélyi Károly, Prohászka Ottokár, Vethéssy József). De mégsem ők lesznek majd a leghatásosabb Nietzsche-interpretátorok, nem ők viszik majd a kibontakozó magyarországi Nietzsche-recepció vezérszólamait. Sőt, ha Prohászka és Vethéssy múltna, ők inkább megfékeznek a nem csillapuló 'Nietzsche-mániát'.

Az első magyar nyelvű publikáció még 1872-ben jelenik meg Harrach József tollából.⁵ *A tragédia mint a zene szülöttje* című rövid írásában Harrach úgy értékeli Nietzsche elméletét, mint amely feltétlenül figyelmet érdemel. A publikáció jelentősége mégis jobbára csak annyi, hogy Harrach meglehetősen korán, a fiatal Nietzschére reflektálva szólal meg, s elsőként hallatja hangját Nietzsche ürügyén magyar nyelven. Ezt követően jóideig csend övezi Nietzsche tevékenységét Magyarországon (is). Nietzsche gondolatainak önálló publikációkban megnyilvánuló visszhangja egyáltalán nincs magyar folyóiratokban. Még

² A 20. század első felének legátfogóbb és legnagyobb hatású hazai Nietzsche-értelmezései Schmitt Jenő Henrik, Fülep Lajos, Brandenstein Béla és Lukács György nevéhez köthetőek. Schmitt a gnosztikus, Fülep a nemzeti kérdés iránt fogékony értelmiségi, Brandenstein a katolikus, Lukács a marxista irányzat képviselője is egyben.

³ A magyar Nietzsche-olvasatok első szövegei egyrészt az akkor már létező magyar nyelvű filozófiai folyóiratokban jelennek meg. (*Bölcseleti Folyóirat*, *Athenaeum*) Emellett egyházi jellegű periodikák adnak helyet Nietzschével kapcsolatos publikációknak (*Protestáns Szemle*, *Katolikus Szemle*, *Keresztény Magvető*), illetve néhány frissen induló folyóirat oldalain reflektálnak leginkább a Nietzsche-jelenségre. (*Élet*, *Huszádik Század*, *Új Magyar Szemle*)

⁴ Nietzsche magyar recepciójának irodalmáról, illetve az 1891-től kezdődően megjelenő magyar nyelvű Nietzsche-fordításokról lásd: *Laczkó Sándor: A magyar nyelvű Nietzsche-irodalom bibliográfiája 1872-től 1995-ig*. In. Nietzsche-Tár. Comitatus Kiadó, Veszprém: 1996. 563-588. o.

műveinek megjelenéséről szóló híradásokkal, önálló recenziókkal sem találkozhatunk. Az 1890-es években viszont már egyre-másra jelennek meg Nietzschevel kapcsolatos szövegek.

Rendkívül figyelemre méltó, hogy paradox módon előbb jelennek meg Nietzschefordítások magyar nyelven, mint róla szóló publikációk. Az 1891-ben induló *Élet* című folyóirat első számának oldalain több Nietzsche mű részletét is olvashatjuk Diner-Dénes József jóvoltából.⁶ A fordításokhoz fűzött fejtegetéseiben Diner-Dénes Nietzsche individualizmusát és radikalizmusát emeli ki, (a választott műrészletek is jórészt Nietzsche individualizmusát voltak hivatottak illusztrálni), illetve azt, hogy Nietzsche a régi 'szokásszentségek' kíméletlen ostromlója. Éppen ezért gondolatai szerinte jól kamatoztathatóak az idealizmus elleni harcban. Diner-Dénes esetében egyértelműen a nyitott, nyugatos értelmiségi szellemi muníciót és irányt kereső reflexei nyilvánulnak meg a Nietzsche iránti érdeklődésben. Az *Élet* ezen lapszámához kapcsolódik az első magyar Nietzsche-sajtóvita is. Abonyi Árpád a *Magyar Hírlap* 1891. március 25-i számában nehezményezi Diner-Dénesék törekvését, mert szerinte Nietzsche bemutatása méregként hat a magyarországi szellemi közegben. Talán éppen ennek a támadásnak is lesz köszönhető, hogy Diner-Dénes a későbbiekben eltekint Nietzsche gondolatainak magyarországi tolmácsolásától.⁷ A Nietzschét bemutatni kívánó kezdeményezését magyar eszmetörténeti/recepciótörténeti értelemben ezzel együtt is jelentősnek tekinthetjük.

A Nietzsche halálát megelőző évtizedben már szép számban lát napvilágot egy-egy művének, illetve róla szóló tanulmányok a recenziója. Ezen recenziókon, illetve rövidebb-hosszabb ismertetésen túl azonban már nagyobb terjedelmű Nietzsche-tanulmányok is születnek. Szlávik Mátyástól származik az első bővebb terjedelmű Nietzsche-értékelés.⁸ Majd Erdélyi Károly lesz az, aki vállalkozik Nietzsche gondolatainak, életművének terjedelmesebb

⁵ Harrach József: *A tragédia mint a zene szülöttje*. (Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik. Von Friedrich Nietzsche. 1872.) In. Figyelő II/40. 1872. okt. 6., 473-475. o.; II/41 1872. okt. 13, 485-487. o.

⁶ Nietzsche, Friedrich Wilhelm: *Így szóla Zarathustra* II. 59. (Részlet) Ford. Katona Lajos In. *Élet* I/1 1891. 220. o.

Nietzsche, Friedrich Wilhelm: *La gaya scienza* 356. (Részlet) Ford. Katona Lajos In. *Élet* I/1 1891, 143-145. o.

Nietzsche, Friedrich Wilhelm: *Menschliches, Allzumenschliches* II. 95. 270. (Részlet) Ford. Katona Lajos In. *Élet* I/1 1891. 284., 318. o.

Nietzsche, Friedrich Wilhelm: *Richard Wagner in Bayreuth* 21. I. (Részlet) Ford. Katona Lajos In. *Élet* I/1 1891. 396-397. o.

Nietzsche, [Friedrich Wilhelm]: *A Schopenhauer-féle ember*. Ford. Katona Lajos In. *Élet* I/2 1891. 131-135. o. (Részlet a "Schopenhauer als Erzieher"-ből.)

Nietzsche, [Friedrich Wilhelm]: *A tudósokról*. Ford. Katona Lajos In. *Élet* I/2 1891. 58-62. o. (Részlet a "Schopenhauer als Erzieher"-ből.)

⁷ Diner-Dénes ugyanakkor 1890 és 1896 között több alkalommal is publikál német nyelven Nietzschéről, sőt egyike az első németországi Nietzsche-interpretátoroknak. Lásd pl. a *Vergangenheit und Zukunft, Studien und Eindrücke* című művét, amely Berlinben jelenik meg 1896-ban.

⁸ Szlávik Mátyás: *Nietzsche világnézete*. In. Athenaeum V/4. 1896. 561-577. o.

bemutatására és értelmezésére, miközben fenntartásainak is igyekszik hangot adni.⁹ Nietzsche halálának évében Szász Zoltán¹⁰ nagyobb tanulmánya és több nekrológszerű értékelés mellett a *Huszdik Század* egy Zarathustra-részletet is közöl, s ezzel kezdetét veszi a Nietzsche-honosítás egy újabb korszaka. A következő évtizedben már sorra jelennek meg Nietzsche művei magyarul.

Az említett bővebb terjedelmű Nietzsche-értelmezések illusztrálására Erdélyi Károly írására térünk ki. *Nietzsche Frigyes* című, a *Bölcseleti Folyóirat* 1897-es évfolyamában megjelenő, mintegy 35 oldalnyi terjedelmű írásában a kor legdivatosabb bölcselelőjének nevezi Nietzschét, akivel számolni kell, s aki tüzetes figyelmet érdemel. Erdélyi feltétlen érdeme, hogy az elsők között szentel hosszabb tanulmányt magyar nyelven Nietzschének, s igyekszik részletesen bemutatni a 'fejfájós' bölcselelő gondolatait a magyar olvasóközönség számára. A szerző szándéka szerint nem tesz mást, mint bőségesen ismerteti a németországi Nietzsche-irodalmat, ám ennél mégis sokkal többet olvashatunk ki soraiból. Az egyes művek ismertetése ugyanis jó apropót szolgáltat számára, hogy a részletesebben bemutassa Nietzsche életművét, illetve hogy saját fenntartásait és sokszor gúnyos véleményét is közölje. Mint soraiból kitűnik, leginkább Nietzsche erkölcsanával nincs kibékülve, amelynek tételes cáfolatát, mint írja, el sem kezdi, mert „*Szorul-e e tigris-erkölcsan egyáltalán cáfolásra?*” Álláspontját jól illusztrálja egy általa leírt eset. Egy fiatal költő, Szilágyi Géza példáját hozza fel, akinek akkor jelenik meg *Tristia* című verseskötete, amely – Erdélyi és a korabeli kritika szerint – megbotránkozást okoz, főleg a benne szereplő *Bankett* című vers miatt. Íme az említett vers:

*Akik vériük, velejük áldozzák fel
Dicsőséges harcában a Jövőnek
A diadalt ha végre már kivívták
Győzelmi lakomára összejönnek*

*Kicsiny sereg ... kevély, szilaj vonások
A szemek vad, lobogó lángban égnek
A földön urat el nem ismer egy sem
És egy se vallja Istenét az Égnek*

És ünneplik majd a nagy Zarathustrát

⁹ Erdélyi Károly: *Nietzsche Frigyes*. In. *Bölcseleti Folyóirat* XII 1897. 421-437.; 636-653. o.

¹⁰ Szász Zoltán: *Nietzsche elmélete*. In. *Új Magyar Szemle* 1-2. 1900. 314-330. o.

*A mestert, Őt, aki hozzánk leszálla
Amely igazi messiást ígért még
A régi jóslat valóra váltva*

*És ünneplik az Énnek győzelmét
S a durva, bamba tömeg rút bukását
Hogy az erős igazság lett im úrrá
S elbukott a gyáva, gyöngye álság*

*Ünneplik a fényt, mely halálra küldi
Minden aljasnak anyját, a sötétet
S a szent, szabad, erőszakos szerelmet
Mely nem lehet soha, soha se vétek*

*Ünneplik, hogy megölték, ami régi
A múlt csúf, kendőzött, hazug világát
Ha néha gondolok e szép jövőre
Valómon sötét felleg gyásza száll át*

*Ó mert az üdv korát már el nem érem
Gúnytól, szitoktól korán összetörten
S ha fenn majd győzelmet ül az Élet
Már lenn leszek régesrég a gödörben*

*S míg fenn a világ nemzőjéhez, a naphoz
Tör újjongása büszke lakomának
Rajtam, ki ott valék a harcosok közt
Lenn majd a síri férgek lakomáznak*

Nos, a vers tagadhatatlanul magán viseli Nietzsche hatását. Sőt, talán egyenesen egy Nietzsche gondolatiságát szintetizálni igyekvő programversnek is tekinthetjük. S mily különös a korabeli magyar társadalmi/szellemi közeg. A fiatal költőt verse, illetve kötete keltette 'közbotrány' miatt – amint azt Erdélyitől megtudjuk – három napi fogházra ítéli a járásbíró. Erdélyi kommentárja az esethez a következő: „... Nietzsche tana fiatalos,

éretlen fejekben nagy kárt tehet ... Ilyen verseket írnak, ilyen tanokat hirdetnek az új magyarok két évvel azután, hogy érettségit tettek... ”¹¹ Ezen fenntartásaival együtt is mérsékelt hangvételű értékelésében méltányolja Nietzsche bátorságát, hogy „eszméinek végéig el mert menni”, s meri vállalni, hogy téved. A Zarathustráról pedig értékelése végén megállapítja, hogy „... a jelenkor irodalmának a maga nemében egyetlen, páratlan emléke lesz, mely fölfedi előttiünk az atheista lelkének rejtekeit. Csak szánni lehet azokat, kik e műben bölcseletet keresnek. ... a Zarathustra márványból faragott síremlék, mely – a semmit takarja.”¹²

* * *

Nos, van-e egyáltalán jelentőségük az első magyar Nietzsche-olvasatoknak? Annyit minden bizonnyal elmondhatunk, hogy jól mutatják a német filozófiai kultúrához sok szálon kötődő, s még csak kiépülőben lévő magyar filozófiai kultúra receptív, követő jellegét, amennyiben szinte azonnal reagálni igyekeznek a németországi szellemi mozgásokra. Így ismerik és olvassák Nietzscht és a róla szóló irodalmat, s a maguk tétova módján igyekeznek bemutatni a hazai közönségnek, ugyanakkor ez a Nietzsche iránti érdeklődés az 1890-es években még csak keveseket érint, s még kevesebben nyilvánulnak meg publikált vélemény formájában. Megelőlegezik ugyan a későbbi hazai Nietzsche-lázat, de a Nietzsche-hatás még a legkevésbé sem fogja át a magyar szellemi élet egészét. Pusztán a nyitány sokat sejtető szövegei ezek. A hazai Nietzsche-recepció a századfordulót követően akkor teljesebbé válik, amikor egy fiatal író és filozófus generáció kezd érdeklődést mutatni Nietzsche elmélete iránt. Az ő szellemi útkeresésük számára Nietzsche jelent majd kitűnő gondolati muníciót.

Nietzsche korai magyarországi recepciója mögött ott húzódik a befogadó társadalmi/kulturális közeg sajátos igénye, amely egyben eldönti az interpretáció milyenségét és jellegét is. Aki Nietzsche ürügyén idehaza megszólal, az óhatatlanul abból a sajátos magyar szellemi közegből beszél ki, amelybe pozicionálni igyekszik önmagát. Így a Nietzschéhez való viszony jobbára a nemzeti modernizációhoz való viszony is lesz egyben. Éppen ezért a recepció folyamat a mire kellenek, mire alkalmasak, illetve mit veszélyeztetnek Nietzsche gondolatai horizontján belül mozog. Az első magyar Nietzsche-olvasatok még mindössze bemérni igyekeznek ezen alkalmasság, illetve veszélyesség lehetőségeit, ugyanakkor a legkevésbé sem nevezhetőek kimerítő Nietzsche-interpretációknak. Esetükben még ugyanis

¹¹ Uo. 434. o.

¹² Uo. 652. o.

mindössze arról van szó, hogy mintegy (meglehetősen esetleges módon) követik és ízlelgetik a Nietzschével kapcsolatos németországi fejleményeket, s igyekeznek a magyar viszonyokhoz igazítani mondandójuk élet. S bár viszonylag korán megjelennek az első magyar Nietzsche-reakciók, számottevő publikációk ekkor még alig születnek. Ám ezeknek mégis van jelentőségük, amennyiben jól illusztrálják a magyar szellemi közeg receptív jellegét, esetlegességét és német-orientáltságát. S minden Nietzsche-ellenes hang dacára hozzájárulnak ahhoz, hogy szélesre nyissák a kapukat Nietzsche gondolatai előtt, s mintegy megalapozzák a századforduló utáni hazai Nietzsche-hatás sokszólamúságát, egy későbbi gazdag és erőteljes Nietzsche-recepciót.